ISSN 1648–2603 (print)
ISSN 2029-2872 (online)

VIEŠOJI POLITIKA IR ADMINISTRAVIMAS
PUBLIC POLICY AND ADMINISTRATION
2018, T. 17, Nr. 1/ 2018, Vol. 17, No 1, p. 24-37.

Vaiko apsaugos veiksmingumo problemos Lietuvoje

Ilona Tamutienė

Vytauto Didžiojo universitetas
S. Daukanto g. 28, LT-44246 Kaunas

crossref http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppaa.17.1.20605

Anotacija. *Straipsnyje aptariamos pagrindinės problemos, darančios neigiamą įtaką pagalbos vaikui veiksmingumui. Remiamasi 2015–2016 m. atlikta 203 socialinės rizikos šeimų bylų analize ir 2016–2017 m. atliktais kokybiniais interviu su 23 mokyklinio amžiaus vaikais, augančiais socialinės rizikos šeimose. Remiantis duomenimis, atkuriami apsaugos procesai nuo pranešimų vaiko teisių apsaugos skyriams, atvejo tyrimo ir atitinkamų intervencinių priemonių taikymo iki pagalbos veiksmingumo vertinimo. Šių procesų turinio ir konteksto analizės atrama pasirinkti E. Munro veiksmingos vaiko apsaugos principai, pagal kuriuos integruojami į vaiką ir į šeimą (suaugusiuosius) nukreiptos apsaugos sistemų elementai. Nustatyta, kad praktinės apsaugos procese nėra į vaiko problemas ir poreikius nukreipto požiūrio, nes daugiausia dėmesio skiriama tik tėvų problemoms. Vaikai nėra pakankamai įgalinti dalyvauti savo pačių apsaugos procesuose. Dėl vaikų neišklausymo ir jų patirčių ignoravimo susidaro aplinkybės, jog nepriežiūrą ir smurtą patiriantiems vaikams pagalba nepradedama teikti, nors su šeima „dirba“ kelių institucijų specialistai. Socialinio darbo su vaiku fragmentų randama tik klausantis vaikų dienos centrus lankančių vaikų patirčių. Galima drąsiai teigti, kad yra akivaizdus paslaugų vaikams trūkumas. Todėl būtina stiprinti vaikų dienos centrus, rasti galimybes finansuoti socialinius darbuotojus, psichologus dirbti su vaikais, nes tik į šeimą (suaugusiuosius) nukreipta apsauga nėra veiksminga.*

Raktažodžiai: *vaiko apsauga, smurtas, į vaiką nukreipta apsauga, į suaugusiuosius nukreipta apsauga, pranešimas, atvejo tyrimas, intervencijos, veiksmingumas.*

Keywords: *child protection, maltreatment, child centred approach, adult centred approach, reporting, case assessment, interventions, efficiency.*

Įvadas

Nepriežiūra ir smurtas prieš vaikus yra aktuali socialinė problema, kuri neapsiriboja vien smurtiniu įvykiu, bet turi neigiamas ilgalaikes pasekmes (Raitasalo

et al., 2015; Velleman, Templeton, 2016). Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos duomenimis, 2016 m. socialinės rizikos šeimose augančių vaikų skaičius sudarė 3,7 proc. visų Lietuvos vaikų, o patyrusių smurtą – 0,5 proc. (Lietuvos Respublikos Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, 2016). Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras ataskaitoje pažymėjo, jog Lietuvoje yra didelė spraga tarp deklaruojamos ir praktinės vaiko apsaugos (Muižnieks, 2016). Šią problemą sprendžia ir kitos šalys, o mokslininkai vis dažniau krypsta į priežastinių mechanizmų paieškas artimosios biurokratijos ar praktinės pagalbos lauke (Munro, 2011). Šiame veiklos lauke susipina praktikų profesinis pasirengimas, užduotys, vaidmenys, atliekami apibrėžtame kultūriniame kontekste, lemiami veikiančiųjų požiūrio į šeimą, prievartą, apsaugą. Įstatymai ir organizacinės struktūros neabejotinai užtikrina praktinės vaiko gerovės siekimo prieigą, kurioje vyksta vaiko apsaugos veiksmas. Teoriniuose debatuose dažniausiai kalbama apie į šeimą arba į vaiką centruotas sistemas (Pösö, Skivenes, Hestbæk, 2014). Vaikų gerovės ir saugumo siekiantys darbuotojai privalo būti racionalūs, nes padarytos klaidos gali neigiamai paveikti vaikus ir visą šeimą. Pervertintas pavojus užtikrinant vaikų apsaugą yra toks pat pavojingas, kaip ir nepakankamai įvertintas (Munro, 2009). Viena vertus, kai sistema labiau nukreipta į šeimą ir į paslaugas tėvams, yra didesnė rizika, kad pavojus, gresiantis vaikams, bus neįžvelgtas. Tai gali baigtis vaiko mirtimi, kas ir nutiko Matukui (2017 m. pradžioje keturmetis Matukas buvo užmuštas savo artimiausių žmonių – motinos ir patėvio). Kita vertus, kai sistema yra stipriai sutelkta į vaikų poreikius, keliami dideli standartai tėvams, tėvai gali būti pernelyg kaltinami, o vaikai nepamatuotai greitai atskiriami nuo jų. Akivaizdu, kad praktinėje vaiko apsaugoje kraštutiniai požiūriai yra žalingi, o optimalumas gali būti pasiektas tik juos integruojant, kaip tai pateikta JT vaiko teisių konvencijoje (toliau – VTK). VTK orientuoja nacionalines sistemas į pagalbos sistemas, nukreiptas į vaiką, tačiau kartu pripažįsta, kad šeima yra geriausia vieta vaikui augti. Todėl praktikai, dirbantys vaiko gerovės stiprinimo ir apsaugos srityse, turi balansuoti ties šeimos išsaugojimo ir vaiko apsaugos, kai šeima skriaudžia ar neprižiūri vaiko, riba.

Lietuvos viešajame diskurse kilus debatams, ypač Matuko nužudymo atveju, itin aštriai buvo iškelta turinčių padėti institucijų atsakomybės problema, nes apie atvejį, kad vaikas skriaudžiamas, oficialios tarnybos buvo informuotos. Faktas, kad šalyje yra veikiančios institucijos, iš kurių tikimasi pagalbos, automatiškai nereiškia, kad pagalba bus suteikta ar veiksmingai suteikta. Tokiame kontekste gali būti keliamas tyrimo klausimas, ar praktinėje vaiko apsaugoje yra įžvelgiami vaikų patiriami sunkumai, prievarta, jų poreikiai? Norint atsakyti į šį klausimą, reikia išnagrinėti praktinį vaiko apsaugos procesą nuo pranešimo vaiko teisių apsaugos skyriams (toliau – VTAS) iki pagalbos priemonių taikymo ir jų poveikio vaikui. Užsienio tyrinėtojai pagalbos procesą tyrinėja kompleksiškai: nuo prievartos prieš vaikus pastebėjimo, informavimo ir atskleidimo (Adamson, Temple, 2012; Hill, 2015), atitinkamų institucijų reagavimo ir apsaugos priemonių taikymo (Forrester, Harwin, 2011; Frazer, Marlier, 2014; Prior, Barnes, 2011; Werner, Malterud, 2017), vaiko dalyvavimo (Hershkowitz, 2006; Hershkowitz, Horowitz, Lamb, 2005; Habashi et al.,

2010), kliūčių, su kuriomis susiduria vadinamieji artimieji biurokratai arba praktikai, nustatymu iki efektyvių apsaugos būdų paieškų (Ferguson, 2017; Thompson, 2015; Hershkowitz, 2006; Munro, 2010; Parr, 2016; Rossi, 2016). Šio pobūdžio tyrimų Lietuvoje labai mažai (Gvaldaitė, Šimkonytė, 2016; Kabašinskaitė, Bak, 2006; Pūras, 2012). Todėl šis tyrimas yra spragos pildymo pradžia.

Šio straipsnio *tikslas* yra ištirti priežastinius mechanizmus, kurie trukdo vykdyti veiksmingą vaiko apsaugos politikos įgyvendinimą. Tikslui realizuoti iškelti šie uždaviniai: aprašyti vaiko apsaugos analizės teorinį modelį, integruojantį veiksmingos vaiko apsaugos principus; dekonstruoti praktinės vaiko apsaugos procesą, ištiriant pranešimų, jų tyrimų, apsaugos priemonių taikymą ir jų veiksmingumą vaikui.

Straipsnis remiasi 2016 ir 2017 m. surinktų *kokybinių duomenų analize*. Nuo 2015 m. gruodžio iki 2016 m. kovo pabaigos buvo atlikta 203 socialinės rizikos bylų analizė. Remiantis šiais duomenimis, atlikta kokybinių duomenų turinio ir konteksto analizė (Miller, Alvarado, 2005), leidžianti dekonstruoti praktinę vaiko apsaugą ir ją komplikuojančias problemas. Detalesnis metodo aprašymas pateiktas Tamutienės straipsnyje (Tamutienė, 2018). Siekiant įvertinti, ar vaikas gauna veiksmingą pagalbą, remiamasi 2016 m. gruodžio–2017 m. balandžio mėnesiais atliktais kokybiniais interviu su 23 rizikos šeimose gyvenančiais vaikais, kurių šeimos gavo paslaugas. Vaikų amžius yra 8–18 metų. Visi tyrime dalyvavę vaikai ir jų tėvai davė raštiškus sutikimus dalyvauti tyrime, o tyrėjai laikėsi visų tyrimo etikos principų. Vytauto Didžiojo universitetas patvirtino tyrimo protokolą ir finansavo tyrimą (PR-S-08-01/01).

Straipsnio apribojimai. Į šį tyrimą neįtraukta daugybė su vaiko apsaugos veiksmingumu susijusių elementų: specialistų darbo krūviai, jų gebėjimas tvarkytis su etinėmis dilemomis, tarpisntitucinio darbo (ne-) dermė, jaunesnio nei mokyklinio amžiaus vaikų apsauga, tarpinstitucinio darbo koordinavimas ir daug kitų.

Vaiko apsaugos analizės teorinė prieiga

Dekonstruojant praktinę vaiko apsaugą ir joje kylančias problemas ir galimybes, tikslinga nustatyti, į kur orientuota sistema. Tai svarbu, nes kitų šalių tyrinėtojai yra atskleidę į vaikus arba į šeimas (suaugusiuosius) orientuotų sistemų pranašumus ir trūkumus, nurodę efektyvios vaiko apsaugos principus. Šio tyrimo teorinės prieigos esmė yra efektyvi vaiko apsauga, kuri turi integruoti į vaiką ir į šeimą nukreiptos apsaugos sistemas (žr. 1 pav.).

Į vaiką orientuotu požiūriu apibūdinami šie veiksmai: išsiaiškinami vaiko poreikiai, atsižvelgiama į vaiko interesus ir priimami sprendimai dėl jo saugumo ir gerovės, taip pat aktyvus vaiko dalyvavimas planuojant su juo susijusią veiklą ir jo įtraukimas į sprendimų priėmimo procesus. Į vaikus orientuota perspektyva vaikas traktuojamas kaip esantis šeimos ir bendruomenės sistemos centre ir įpareigojama ištirti jo patirtis. Svarbu paminėti ir tai, jog šiuo požiūriu pabrėžiama vaiko gyvenimo patirties suvokimo ir konsultavimosi su juo svarba, siekiant nustatyti vaiko poreikius, priemones, kaip juos tenkinti, ir įvertinti, ar tai veiksminga.

Į šeimą nukreipta vaiko apsaugos sistema gali būti chimeriška, ypač nepriežiūros,

smurto atvejais, nes susitelkus į paslaugas suaugusiesiems vaikai tampa „nematomi“ (Forrester, 2016; Thompson, 2015; Baluta, 2014; Kroll, 2004). Remiantis tokiu požiūriu, daroma prielaida, kad sustiprinus šeimą automatiškai sustiprinama ir vaiko gerovė. Todėl tokiose sistemose prioritetas teikiamas suaugusiųjų problemoms spręsti.

Atsakant į klausimą, kodėl vaiko teisių apsaugos įgyvendinimas neveiksmingas, bus remiamasi Munro (2011, p. 23) rekomenduojamais principais, kuriais turi būti pagrįstas veiksmingas vaiko apsaugos politikos įgyvendinimas. Šie principai remiasi VTK integruotomis kategorijomis, iš kurių svarbiausia, kad pagalbos sistemos veiktų vaiko labui. Pripažįstama, kad šeima yra geriausia vieta vaikui augti, tačiau gali būti ir nesaugi. Įgyvendinimo prasme veiksmingos vaiko apsaugos principų laikymasis dažnai reiškia dilemą ir netikrumą, susijusį su prievartos prieš vaiką rizika šeimoje ir pasitikėjimu tėvais, kurių elgesys, pavyzdžiui, dėl blogos psichinės sveikatos, alkoholizmo sunkiai nuspėjamas. Viena vertus, politikai ir visuomenė, suteikdama paramą šeimai, tiki, kad taip šeimai bus suteikta veiksminga pagalba, kita vertus, reikalauja, kad tokiose šeimose vaikai nebūtų skriaudžiami ar žudomi. Vaiko apsaugoje neišvengiamai susiduria prieštaringi politikos tikslai (Munro, 2011).

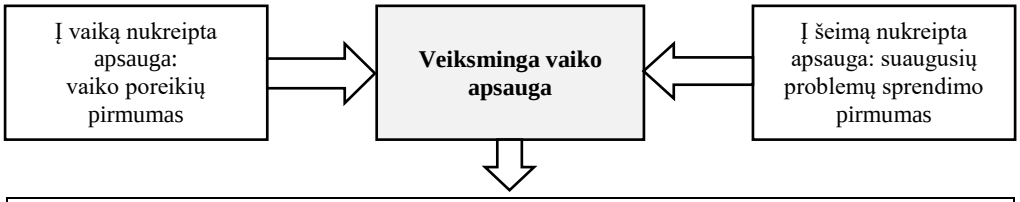

Veiksmingos vaiko apsaugos principai

1. Sistema turi būti nukreipta į vaiką: kiekvienas, įsitraukęs į vaiko apsaugą, turi pripažinti vaikus kaip asmenis, turinčius teises, įskaitant dalyvavimą priimant su jų gyvenimu susijusius sprendimus, priklausomai nuo jų amžiaus ir brandos.
2. Šeima yra geriausia vieta vaikui augti, bet svarbūs ir sunkūs sprendimai kartais turi balansuoti ties vaiko teise augti šeimoje ir vaiko teise būti apsaugotam nuo prievartos ir nepriežiūros joje.
3. Pagalba vaikams ir šeimoms – tai darbas su jais, o ryšiai tarp vaiko ir šeimos ir profesionalų daro tiesioginę įtaką teikiamos pagalbos veiksmingumui.
4. Vaikui geriau ankstyva pagalba: taip mažesnis žalojančios patirties periodas ir geresnis apsaugos poveikis vaikui.
5. Vaiko poreikiai ir aplinkybės įvairūs, todėl sistema turi atitinkamai reaguoti.
6. Gera profesinė praktika yra paremta žiniomis, gautomis iš naujausių mokslo tyrimų, o ne tik remiantis intuicija.
7. Netikrumas ir rizika yra vaiko apsaugos proceso bruožai: valdant riziką ji gali tik sumažėti, tačiau nebus pašalinta.
8. Vaiko apsaugos sistemos veiksmingumo matas tiek nacionaliniu, tiek vietos lygmeniu yra atsakymas į klausimą, ar vaikas gauna veiksmingą pagalbą (Munro, 2011, p. 23).

1 pav. **Vaiko apsaugos analizės teorinis modelis**

Šaltinis: sudaryta autorės remiantis (Munro, 2011; Pösö, Skivenes, Hestbæk, 2014).

Praktinės vaiko apsaugos procesas

Vaiko apsaugos pirminė ir būtina aplinkybė yra nepriežiūros, smurto ir kitų vaiko patiriamų sunkumų pastebėjimas ir atitinkamų tarnybų informavimas. Gavus pranešimą yra atliekamas atvejo tyrimas, vėliau taikomos apsaugos priemonės: šeimos priežiūra ir pagalba šeimai, laikinas vaiko atskyrimas nuo šeimos, administracinės ir kriminalinės atsakomybės taikymas esant smurtui, tėvų valdžios ribojimas ar panaikinimas ir nuolatinės globos vaikui skyrimas arba įvaikinimas (žr. 2 pav.). Šiame straipsnyje aptariami pranešimai, atvejo tyrimai ir socialinės rizikos šeimos priežiūra ir pagalba.

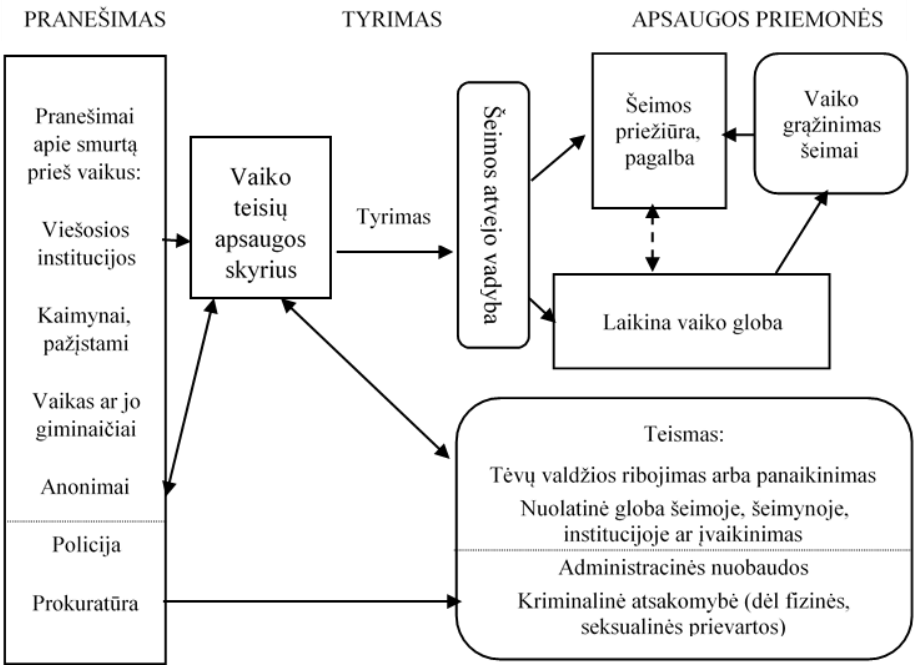

2 pav. **Praktinis vaiko apsaugos įgyvendinimas**
Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis socialinės rizikos šeimų bylų turinio analize.

Pranešimai apie vaikų nepriežiūrą ir smurtą

Socialinės rizikos bylų turinio analizė atskleidė, kad dažniausiai pranešimus apie smurtą ir nepriežiūrą patiriantį vaiką VTAS gauna iš policijos (26,6 proc.) ir vaiko giminių (16 proc.). 12 proc. pranešimų gaunama iš kaimynų ir 14 proc. – iš anonimų, po 9 proc. praneša švietimo ir sveikatos įstaigos. 85,7 proc. bylų pateikta informacija, kad šeimose piktnaudžiaujama alkoholiu. Įsigilinus į policijos informaciją, pateiktą VTAS, akivaizdu, kad šie iškvietimai dažniausiai yra susiję ne tiek su vaiko nepriežiūra, kiek su triukšmu, kylančiu dėl girtavimo ir smurto artimoje aplinkoje. Gavusi tokius pranešimus atvykusi policija randa girtaujančius tėvus, fiksuoja smurtą

artimoje aplinkoje, o jei randa nepilnamečių, informuoja VTAS, kreipiasi į teismą dėl administracinių sankcijų tėvams už tėvų valdžios nepanaudojimą ar panaudojimą priešingai vaiko interesams (Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas, 2015). Ar reikia vaiką nedelsiant perkelti į saugesnę aplinką, nusprendžia atvykę specialistai. Nustatoma rizika, kad vaiką gali nuskriausti girtaujantys, artimoje aplinkoje smurtaujantys asmenys. Tačiau, remiantis bylų analize, smurto prieš vaikus nustatymas yra probleminė sritis. Pirma, patys vaikai labai retai kreipiasi į VTAS. Antra, formalių institucijų darbuotojai, visų pirma vaikų gydytojai ir pedagogai, esantys arčiausiai vaiko, dėl vaiko nepriežiūros, smurto prieš vaiką kreipiasi gana retai, o jei kreipiasi, tai įsisenėjusios nepriežiūros ar grubaus smurto atvejais (kai vaikas stipriai fiziškai sužalotas).

Bylų turinio analizė atskleidė, kad pranešimų informacija daugiausia apibūdinami tėvai arba nusikalsti linkę vaikai, tačiau informacija apie vaiko poreikius, jo sunkumus yra labai skurdi. Tai, kad dažniausiai VTAS informuojama tada, kai smurtas prieš vaikus jau yra įsisenėjęs arba labai stiprus, parodo, jog vaikai negauna ankstyvos pagalbos, kas neleidžia sutrumpinti žalojančios patirties periodo ir pagerinti apsaugos poveikio vaikui.

Kokybinis tyrimas, atliktas su socialinės rizikos šeimose augančiais vaikais, atskleidė, kad jiems itin sunku atskleisti patiriamą smurtą ir sunkumus, ypač formalioms institucijoms. Vaikų, ypač jaunesnių, informavimo galimybės komplikuotos dėl galimybių stokos ir sąlygų, nepritaikytų jų amžiui (vaikai neturi telefonų, prašomi apie juos žalojančią patirtį pasakoti viešai, girdint skriaudėjams arba pasakojant žalojančias ir skaudžias patirtis jais netikima, „problemos nurašomos paauglystei“).

Kitų autorių tyrimai rodo, kad vaikams itin sunku atskleisti smurtą tada, kai skriaudėjai yra tėvai (Hershkowitz, 2006; Hershkowitz, Horowitz, Lamb, 2005; Barnard, Barlow, 2003). Vaikai neatskleidžia patiriamo smurto ir kitų žalojančių juos patirčių daugiausia dėl gėdos ir baimės. Gėda susijusi su stigmatizavimu, o baimė kyla tiek iš santykių šeimos viduje, tiek iš visuomenės. Socialinės rizikos šeimose vaikai bijo atskleisti savo skaudžią patirtį, nes neretai suaugusieji draudžia jiems tai daryti, grasina dar didesniu smurtu. Vaikai taip pat bijo, jog atskleidę savo patirtį bus atskirti nuo motinos ar kito jiems svarbaus žmogaus, prie kurio jei prisirišę. Pavyzdžiui, 10 metų sumušta patėvio mergaitė, ant kurios veido buvo aiškios sumušimo žymės, buvo gąsdinama, kad jei atskleis, kas ją sumušė, bus dar labiau nuskriausta. Patėviui nutrauks pašalpų mokėjimą, kas dar labiau pablogins gyvenimą, o ją gali net nusiųsti gyventi į vaikų globos namus. Be to, jai įsakyta mokykloje meluoti ir sakyti, kad ją užgavo jaunesnis brolis. Mokykloje mergaitė paklausta, kas ją taip nuskriaudė, sakydavo, kad tai brolis. Viskas tuo ir baigdavosi. Iš šio pavyzdžio akivaizdu, kad smurtą patyręs vaikas susiduria su kur kas didesnėmis problemomis nei fizinis sužalojimas, o pagalba net nepradedama teikti.

Nepriežiūros ir smurto prieš vaikus pranešimų tyrimas

Negalima lygiavertiškai traktuoti smurto riziką ir smurto apraišką. Ypač pavojingi atvejai, kai, esant smurtui prieš vaiką, situacija identifikuojama tik kaip smurto rizika. Tokie atvejai itin žaloja vaiką, o kai kurie baigiasi net vaiko mirtimi. Todėl, gavus pranešimus apie galimą smurtą prieš vaikus, labai svarbus atvejo tyrimas, kurį atliekant turi būti nustatoma, ar vaikas patiria smurtą, kokį smurtą patiria, kokie jo poreikiai nepatenkinti ir kokios apsaugos priemonės turi būti taikomos konkrečioje situacijoje.

Bylų analizė atskleidė, kad VTAS, gavęs pranešimą tipiniu atveju, kreipiasi į įvairias formalias institucijas: socialinių paslaugų centrą (prašant socialinio darbuotojo įvertinti poreikį socialinėms paslaugoms), vaiko lankomą švietimo įstaigą (dėl informacijos apie vaiko priežiūrą, pamokų lankymą), sveikatos priežiūros įstaigą (dėl vaiko sveikatos, profilaktinių patikrinimų), policiją (dėl teisės aktų pažeidimų, baudžiamųjų nusikaltimų), priklausomybės ligų centrą (alkoholio vartojimo sutrikimų diagnozės), prokuratūrą (dėl galimai fizinio ir seksualinio smurto prieš vaikus). Be to, lankomasi šeimoje, apklausiami vaiko tėvai, kaimynai, retesniais atvejais ir vaikai. Gavęs informaciją VTAS susidaro vaizdą apie šeimą ir sprendžia dėl intervencijos priemonių.

Fizinės ir seksualinės prievartos tyrimai, už kuriuos numatyta baudžiamoji atsakomybė, yra prokuratūros kompetencija. VTAS jų neatlieka. Bylose teko matyti duomenų, kurie leidžia daryti prielaidą, kad dalis bylų nepasiekia teismo, motyvuojant, kad vaikas buvo muštas auklėjimo tikslais. Teismo posėdžių protokoluose išskirtiniais atvejais rasta informacijos, kad sprendimui įtaką galimai labiau darė tėvų, liudytojų parodymai nei socialinių darbuotojų ar vaiko teisių apsaugos specialistų surinkta medžiaga. Galima pateikti pavyzdį, kai VTAS iš gydymo įstaigos gavo pranešimą, kad, remiantis rentgenogramos ir kitais medicininiais tyrimais, dar metukų neturintis vaikas patyrė ilgalaikius fizinius žalojimus. Minėtu atveju VTAS, kaip ir dera, kreipėsi į Prokuratūrą, tačiau byloje rastas formalus atsakymas: pagal Lietuvos Respublikos BK 38 straipsnį kaltinamasis atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000), nes nuoširdžiai gailėjosi ir susitaikė su nukentėjusiuoju. Tai yra motina (teisėta vaiko atstovė) susitaikė su sugyventiniu. VTAS, gavusi tokį atsakymą, vaiką palieka motinos globai, nes ji teisiškai atstovauja savo vaikui ir nėra kaltinamoji. Tačiau praktiškai galima būtų kelti klausimą, ar ji ir valstybė, palikusi tokią galimybę, atstovauja vaiko interesui? Akivaizdu, kad ne visada. Smurto prieš vaikus problema yra viešai keliama R. Kėvalo, nes būtent medikai susiduria su pakartotinai sužalotais vaikais, o kai kurie atvejai net baigiasi mirtimi, vaiko neįgalumu ar stipriai sutrikdyta sveikata (Kėvalas, 2017). VTAS bylose esanti medžiaga rodo, kad vaiko apsauga nuo fizinės ir seksualinės prievartos yra itin probleminė sritis, reikalaujanti detalesnio tyrimų. Tačiau akivaizdu, kad visų su vaiko apsauga susijusių specialistų kvalifikacija ir jos kėlimas yra problema.

Didžiausias trūkumas, kurį galima nustatyti tyrimo procesuose, yra per mažas dėmesys vaikui, jo patiriamiems sunkumams, poreikiams. Viena vertus, nacionaliniu

mastu dar nebuvo priemonių, pagal kurias būtų nustatomas smurtas prieš vaiką ir numatomos apsaugos priemonės atsižvelgiant į vaiko interesus. Todėl tyrimo procese VTAS vadovaujasi nusistovėjusia tradicija, t. y. renka medžiagą iš kitų formalių institucijų ir vaiko neformalios aplinkos. Šis medžiagos rinkimas tyrimo procese yra labai svarbus, tačiau problema kyla dėl to, kad kitos formalios institucijos labai mažai kreipia dėmesį į vaiką, jo poreikius. Gautos formalios medžiagos turinys labiau siejasi su tėvų charakteristikomis, pavyzdžiui, lankėsi tėvai ar nesilankė Priklausomybių ligų centre, vedė vaikus profilaktiniam sveikatos patikrinimui ar ne, lankė tėvų susirinkimus mokykloje ar ne, turi tėvai darbą ar ne, turi pastovią gyvenamąją vietą ar ne. Taip susikoncentravus į tėvų charakteristikas dažniausiai tik nustatoma smurto rizika ir susitelkiama į tėvų problemas. Jei tėvų problemos: alkoholizmas, nedarbas, tarpusavio smurtas, pastovios gyvenamos vietos neturėjimas, neišsprendžiamos, vaiko padėtis nuo pirminės informacijos iki pateiktos VTAS, ne pagerėja, o gali net pablogėti. Tą ir rodo pakartotiniai pranešimai apie neprižiūrėtus vaikus, nuskriaustus ir smurtą artimoje aplinkoje patiriančius vaikus, kad tėvų bylose rasta sistemingai pasikartojančių tėvų valdžios nepanaudojimo arba panaudojimo priešingai vaiko interesams teismo sprendimų.

Vaikų patirtys atskleidė, kad dažniausiai jie yra ignoruojami, reikalai sprendžiami tik su suaugusiais. Kai kurie vaikai turėjo patirties, kad yra „išklausomi“ VTAS ar socialinių darbuotojų, tačiau nebuvo sudaromos saugios sąlygos. Pavyzdžiui, 13 metų mergaitė labai išgyveno dėl tėvų melavimo socialinei darbuotojai. Mergaitė, patyrusi fizinę prievartą ir tėvų nepriežiūrą dėl jų girtavimo, jautėsi labai blogai, norėjo, kad socialinė darbuotoja žinotų tiesą, tačiau pati kreiptis į socialinę darbuotoją taip ir neišdrįso. Arba VTAS vaiką prašo pasakoti patirtas skriaudas viešai (prieš motiną, socialinę darbuotoją, VTAS specialistą), tačiau vaikas dėl baimės ir netikrumo, netikėjimo, gėdos pasirenka tylos strategiją. Specialistai turėtų atkreipti dėmesį, kad tėvams būdinga pasiteisinimo forma – kaltinti vaikus, jog šie netinkamai elgiasi, nelanko mokyklos, blogai mokosi, neklauso ir pan. Tokiomis aplinkybėmis vaikai ne tik neginami, bet dar labiau traumuojami.

2017 m. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu numatoma, jog būtinumas apklausti vaiką yra labai gera nuostata, tačiau apklausai turi būti sudarytos sąlygos, specialistai turi turėti žinių ir gebėjimų, kaip tai padaryti, kad jiems nebūtų daroma dar didesnė žala. Remiantis Gorino (2004) tyrimu, vaikai nori atskleisti patiriamą smurtą, sunkumus, pasikalbėti su kuo nors, tačiau tai turi būti asmuo, kuriuo jie pasitiki, kuris nori juos išklausyti saugiai ir užtikrina konfidencialumą. Be to, vaikai labiau linkę atsiskleisti patikimiems asmenims neformaliame tinke arba profesionalams, kurie „užsitarnavę pasitikėjimą“ (Gorin, 2004). Tokių galimybių tyrimo dalyviams buvo išskirtinai mažai.

Kadangi tyrimo dalyviai buvo socialinės rizikos šeimų vaikai, negalime teigti, kad vaikai neatskleidė savo sunkumų, susijusių su tėvų gėrimu, nes nežinojo, kur kreiptis (Gorin, 2008). Tirti vaikai žinojo, bet nedrįso, nepasitikėjo, niekas iš profesionalų jų nepadrąsino ir nesudarė saugios aplinkos, kad patiriamus sunkumus vaikai atskleistų, o ir esant akivaizdžiai blogai priežiūrai nevykdė aktyvios vaikų

apsaugos.

Vaiko apsaugos priemonių taikymas

Nuo konkretaus atvejo tyrimo turėtų priklausyti, kokios vaiko apsaugos priemonės bus taikomos. Pagrindinės vaiko apsaugos priemonės yra socialinis darbas su rizikos grupės šeima (kai vaikas lieka gyventi šeimoje) ir vaiko globos skyrimas, perkeliant vaiką į globėjų šeimą, šeimyną ar vaikų globos namus. Išskirtiniais atvejais, jei sutrikdyta vaiko sveikata, jis gauna medicinines ir minimalias psichologines paslaugas. Atskiras dėmesys turi būti skiriamas prievartą patyrusių vaikų juridinei apsaugai ir sankcijų taikymui, kai skriaudėjas yra šeimos narys.

Visais tirtais atvejais buvo nustatyta socialinė rizika, šeimos, įrašytos į socialinės rizikos šeimų apskaitą, joms skirtas socialinis šeimą lankantis darbuotojas. Dalis tėvų buvo nukreipti lankyti tėvystės socialinių įgūdžių programą. Tiek socialiniam darbui, tiek kitoms priemonėms yra esminis tėvų sutikimas. Tam tikrais atvejais vaikai nukreipiami į vaikų dienos centrus, kuriuose jie gauna vienokią ar kitokią pagalbą. Bylose rasta duomenų, kad vaikų dienos centrai, susirūpinę vaiko saugumu šeimose, informuoja VTAS, tačiau šio informavimo įtaka vaiko gyvenimui lieka neaiški. Šeimoms, kuriose yra piktnaudžiavimo alkoholiu problemų, vyrauja nedarbas, skurdas, nepastovi gyvenamoji vieta, stokojama socialinių įgūdžių, šeima neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, įvykdyti iškeltus reikalavimus (nustoti piktnaudžiauti alkoholiu, susirasti darbą, susiremontuoti butą ar jį išsinuomoti, rūpintis vaikais) yra labai didelis iššūkis, kuris, remiantis bylų duomenimis, įveikiamas retai arba tik trumpam. Pažymėtina tai, kad bylose informacija apie vaikų biologinius tėvus buvo labai skurdi, o specialistų darbas labiau sutelktas į motinas.

Rasta duomenų, kad kai kurie tėvai neveda vaikų į darželį, netvarko dokumentų dėl vaiko dienos centro lankymo, neįsileidžia socialinių darbuotojų į namus. Socialiniai darbuotojai tėvams nebendradarbiaujant didelės galios neturi, o jų vaidmuo apsiriboja VTAS informavimu. Taigi šiame apsaugos procese būtent VTAS turi didesnę galią, ypač skiriant vaikui laikinąją globą. Vis tik, remiantis bylų medžiaga, susidaro įspūdis, kad vaikai užsibūna itin ilgai juos žalojančioje aplinkoje, nes VTAS kaupia svarius duomenis dėl laikinosios globos vaikui paskyrimo, tėvų valdžios ribojimo ar naikinimo. Surinkti įrodymus užtrunka ilgai. Kai kurių vaikų problemas „išsprendžia“ laikas (jie tampa pilnamečiai).

Remiantis bylų duomenimis, socialinis darbas su šeima realiai reiškia socialinį darbą su vaiko tėvais ar globėjais, bet ne su vaikais ir kad šis darbas nėra veiksmingas. Remiantis vaikų patirtimis galima dekonstruoti, ką reiškia socialinis darbas su socialinės rizikos šeima. Tipinis socialinio darbuotojo apsilankymas socialinės rizikos šeimose yra sutelktas į suaugusiuosius, vaikai šiame procese lieka nepastebėti arba ignoruojami. Krollis (2004) tokią situaciją aiškina, jog pagalbos darbuotojai daugiausia dėmesio skiria suaugusiųjų problemoms, ir taip vaikai tampa nematomi. Kiti autoriai (Werner ir Malterud (2017)) susidariusią situaciją aiškina stigmatizavimu. Remiantis šia teorija, socialinės rizikos šeimos, tarp jų ir vaikai, yra stigmatizuoti, „nešvarūs“, pavojingi, kitokie. Šios įžvalgos itin aktualios Lietuvoje.

Tarptautiniai tyrimai rodo, kad 13–80 proc. vaikų nepriežiūros atvejų yra susieti su probleminiu tėvų alkoholio vartojimu, o Lietuvoje šis procentas dar didesnis – 85,7 proc., nes ir alkoholio vartojimo rodikliai vieni aukščiausių pasaulyje (Tamutienė, 2018).

Kalbant apie vaikų patirtis, labai mažai fragmentų, dažnai išvis jų nėra, kad vaikų būtų klausiama apie patiriamus sunkumus ir padedama juos įveikti. Tokiame kontekste Lietuvoje reikia kalbėti apie specialistų rengimą dirbti su vaikais, apie apmokamų darbuotojų ne tik šeimai (kaip dabar yra suaugusiesiems), bet vaikui skyrimą, o tai reikėtų socialinių paslaugų sistemą papildyti socialinių darbuotojų su vaikais grandimi. Pabrėžtina, kad Norvegijoje 70 proc. vaikų, esančių vaiko teisių apsaugos akiratyje, gauna individualias socialines paslaugas, gyvendami savo tėvų šeimose, 6 proc. – Suomijoje, 52 proc. – Danijoje (Pösö, Skivenes, Hestbæk, 2014).

Apibendrinat vaiko apsaugą galima traktuoti kaip į šeimą (suaugusiuosius) nukreiptą, kurios procese „pametami“ patys vaikai, dėl kurių ši apsauga ir buvo pradėta vykdyti. Darbui su šeima labiau būdingi baudžiamieji ir socialinės rizikos šeimas stigmatizuojantys principai (Parr, 2016). Reikia pažymėti, kad Lietuvoje galima rasti tik fragmentuotus socialinio darbo su vaikais elementus vaikų dienos centruose ir mokyklose (socialinių pedagogų).

Išvados

1. Pagrindinė neveiksmingos vaiko apsaugos kliūtis yra į vaiką nukreipto požiūrio trūkumas visuose vaiko apsaugai būtinuose etapuose: nuo informavimo iki intervencijos priemonių veiksmingumo vertinimo.
2. Išanalizavus pranešimus vaiko teisių apsaugos skyriams, apibendrintai galima teigti, kad visuomenė kalba apie smurto riziką, kurią sieja su neigiamomis tėvų charakteristikomis, ypač piktnaudžiavimu alkoholiu ir smurtu artimoje aplinkoje, ir apie itin stiprią fizinę prievartą arba labai įsisenėjusią vaikų nepriežiūrą.
3. Tai, kad sveikatos priežiūros ir švietimo darbuotojai, esantys arčiausiai vaikų, apie vaikų nepriežiūrą ir prievartą prieš juos informuoja itin retai, leidžia daryti prielaidą, kad vaikų problemos ir poreikiai yra ignoruojami. Vaikai lieka gyventi su patiriama ilgalaike žalojančia patirtimi, nes neperžengiamas pirminis – prievartos, sunkumų atskleidimo – etapas.
4. Vaikai patys dėl juos žalojančių patirčių kreipiasi itin retai. Tai susiję su daugeliu priežasčių: baime, gėda, nepasitikėjimu ar aplinkybių, atitinkančių jų amžių ir galimybes tai padaryti, stoka. Gavus pranešimą apie smurtą prieš vaiką į atvejo tyrimus menkai įtraukiami vaikai ne tik dėl kūdikystės amžiaus, bet ir dėl sąlygų vyresniems vaikams atsiskleisti nesudarymo. Ignoruojant vaikų patirtis, susidaro sąlygos, jog smurtą patiriantys vaikai traktuojami kaip augantys rizikos aplinkoje, dėl ko jiems pagalba net nepradedama teikti.
5. Nors su socialinės rizikos šeima dirba socialiniai darbuotojai, jos yra stebimos vaiko teisių apsaugos tarnybų, mokyklose kiekviena klasė turi savo auklėtoją, dirba socialinis pedagogas, psichologas ir visuomenės sveikatos specialistas, šeimose lankosi policijos pareigūnai, jie susiduria su medikais, t. y. vaikai susiduria su asmenimis, į

kuriuos teoriškai galėtų kreiptis arba kurie patys turėtų pastebėti jų socialines bėdas ir padėti jas išspręsti, tačiau taip įvyksta tik retais atvejais. Paslaugų vaikams grandis yra silpna dėl paslaugų vaikams (ne tik jų tėvams) trūkumo.

6. Pagalba vaikui, augančiam socialinės rizikos šeimoje, labai mažai veiksminga, nes visas vadinamasis vaiko apsaugos procesas tiesiogiai tapatinamas su rizika, o vaiko patiriami sunkumai, tarp jų ir smurtas, lieka neatskleisti arba ignoruojami iš dalies dėl papildomų ir svaresnių duomenų kaupimo, svarstant galimybę ateityje riboti ar naikinti tėvų valdžią. Vaikų globos skyrimas yra labiausiai paplitusi vaiko apsaugos priemonė.

7. Pagalba vaikams turėtų apimti darbą su jais, t. y. pasitikėjimo atmosferos sukūrimą, sąlygų atskleisti patiriamas žalojančias patirtis atskleidimo sudarymą, strategijų, kaip vaikui elgtis, kur eiti, kai šeimoje jam bus itin nesaugu, kūrimą ir pan. Deja, tik kelių vaikų, lankančių dienos centrus, patirtis susijusi su tokiais socialinio darbo su vaiku fragmentais. Galima drąsiai teigti, kad yra akivaizdus paslaugų vaikams trūkumas. Todėl būtina stiprinti vaikų dienos centrus, rasti galimybes finansuoti socialinius darbuotojus, psichologus dirbti su vaikais, nes tik į šeimą (suaugusiuosius) nukreipta apsauga nėra veiksminga.

8. Rekomenduojama tobulinti pagalbos vaikams specialistų rengimą ir dirbančiųjų profesionalumą, kad pastarieji sudarytų sąlygas vaikams atsiskleisti, padėti įveikti pasitaikančius sunkumus.

Literatūra

1. Adamson, J., Temple, L. *Silent Voices: Supporting Children and Young People Affected by Parental Alcohol Misuse*. London: The Office of the Children's Commissioner, 2012.
2. Baluta, I. Child Care in Post-communist Romania Between Familialist Ideology, Labour Market and Gender Roles. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 2014, Vol. 46, p. 227.
3. Barnard, M., Barlow, J. Discovering Parental Drug Dependence: Silence and Disclosure. *Children & Society*, 2003, Vol. 17, No. 1, p.45–56.
4. Ferguson, H. How Children Become Invisible in Child Protection Work: Findings from Research into Day-to-day Social Work Practice. *The British Journal of Social Work*, 2017, Vol. 47, No. 4, p. 1007-1023.
5. Forrester D., Harwin J. *Parents Who Misuse Drugs and Alcohol: Effective Interventions in Social Work and Child Protection* (Vol. 30). London: John Wiley & Sons, 2011.
6. Forrester, D. What, When, Why and How: Zombie Social Work and the Need for a New Narrative. In: E. Solomon (ed.). *Rethinking Children's Services Fit for the Future?* London: NCB and Catch, 2016.
7. Frazer, H., Marlier, E. *Investing in Children: Breaking the Cycle of Disadvantage: A Study of National Policies. Synthesis Report*. Lyuxembourg: Publications Office of the European Union, 2014.
8. Gorin, S. *Understanding What Children Say: Children's Experiences of Domestic Violence, Parental Substance Misuse and Parental Health Problems*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2004.

9. Gvaldaitė, L., Šimkonytė S. Vaikų globos namų deinstitucionalizacija Lietuvoje: ar „vežimas“ judės į priekį? *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 2016, Vol. 12, No. 12, p. 55-73.
10. Habashi, J., Driskill, S. T., Lang, J. H., DeFalco, P. L. Constitutional Analysis: A Proclamation of Children's Right to Protection, Provision, and Participation. *The International Journal of Children's Rights*, 2010, Vol. 18, No. 2, p. 267-290.
11. Hershkowitz, I. Delayed Disclosure of Alleged Child Abuse Victims in Israel. *American Journal of Orthopsychiatry*, 2006, Vol. 76, No. 4, p. 444-450.
12. Hershkowitz, I., Horowitz, D., Lamb, M. E. Trends in Children's Disclosure of Abuse in Israel: A National Study. *Child Abuse & Neglect*, 2005, Vol. 29, No. 11, p. 1203-1214.
13. Hill, L. "Don't Make Us Talk!": Listening to and Learning from Children and Young People Living with Parental Alcohol Problems. *Children & Society*, 2015, Vol. 29, No. 5, p. 344-354.
14. Kabašinskaitė, D., Bak, M. Lithuania's Children's Policy in the Period of Transition. *International Journal of Social Welfare*, 2006, Vol. 15, No. 3, p. 247-256.
15. Kėvalas, R. Man net silpna apie tai kalbėti, 2017. https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prof-r-kevalas-man-net-silpna-apie-tai-kalbeti.d?id=70591018 [2017-12-15].
16. Kroll, B. Living With an Elephant: Growing up With Parental substance Misuse. *Child & Family Social Work*, 2004, Vol. 9, No. 2, p. 129-140.
17. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas 2015-06-25 Nr. XII-1869. TAR, 2015-07-10, Nr. 11216.
18. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas 2000-09-26 Nr. VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555 [2017-09-15].
19. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996 Nr. I-1234, Identifikacinis kodas 0961010ISTA00I-1234. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.C8205E261830/DPCxAtIHWU [2017-11-10].
20. Lietuvos Respublikos Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba. 2016 m. veiklos ataskaita. http://vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/ [2017-09-15].
21. Miller, F. A., Alvarado, K. Incorporating Documents Into Qualitative Nursing Research. *Journal of Nursing Scholarship*, 2005, Vol. 37, No. 4, p. 348-353.
22. Muižnieks, N. *Report by Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following His Visit to Lithuania From 5 to 9 December 2016*. https://rm.coe.int/168070a746 [2017-0-15].
23. Munro, E. Learning to Reduce Risk in Child Protection. *British Journal of Social Work*, 2010, Vol. 40, No. 4, p. 1135-1151.
24. Munro, E. Managing Societal and Institutional Risk in Child Protection. *Risk Analysis*, 2009, Vol. 29, No. 7, p. 1015-1023.
25. Munro, E. *The Munro Review of Child Protection: Final Report, a Child-centred System*, 2011, Vol. 8062. London: The Stationery Office.
26. Parr, S. Explaining and Understanding State Intervention Into the Lives of 'Troubled'

Families. *Social Policy and Society*, 2016, Vol. 16, No. 4, p. 577-592.

27. Pösö, T.; Skivenes, M.; Hestbæk, A. D. Child Protection Systems Within the Danish, Finnish and Norwegian Welfare States – Time for a Child Centric Approach? *European Journal of Social Work*, 2014, Vol. 17, No. 4, p. 475-490.
28. Prior, D., Barnes, M. Subverting Social Policy on the Front Line: Agencies of Resistance in the Delivery of Services. *Social Policy & Administration*, 2011, Vol. 45, No. 3, p. 264-279.
29. Pūras, D. Institucinė globa–vaikų iki trejų metų amžiaus teisių pažeidimas, 2012. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas. http://www3. lrs. lt/docs2/TJSYLCNC. PDF [2017-01-17].
30. Raitasalo, K., Holmila, M., Autti-Rämö, I., Notkola, I. L., Tapanainen, H. Hospitalisations and Out-of-home Placements of Children of Substance-abusing Mothers: A Register-based Cohort Study. *Drug and Alcohol Review*, 2015, Vol. 34, No. 1, p. 38-45.
31. Rossi, P. Looking for an Emergency Door: The Access to Social Services Between Informational Asymmetries and Sensegiving Processes. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 2016, Vol. 36, No. 1/2, p. 102-118.
32. Tamutienė, I. Alcohol-related Child Maltreatment: Reports to the Child Rights Protection Service in Kaunas Municipality. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 2018. https://doi.org/10.1177%2F1455072517749132 [2017-01-17].
33. Thompson, R. A. Social Support and Child Protection: Lessons Learned and Learning. *Child Abuse & Neglect*, 2015, Vol. 41, p. 19-29.
34. Velleman, R., Templeton, L. J. Impact of Parents' Substance Misuse on Children: An Update. *BJPsych Advances*, 2016, Vol. 22, No. 2, p. 108-117.
35. Werner, A., Malterud, K. How Can Professionals Carry out Recognition Towards Children of Parents with Alcohol Problems? A Qualitative Interview Study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 2017, Vol. 45, No. 1, p. 42-49.

Ilona Tamutienė

Efficiency Problems of Child Protection in Lithuania

Abstract

This article identifies the main problems which have negative impact on efficiency of child protection. The article is based on case analysis of 203 families at social risk carried out in 2015–2016 and on qualitative interviews of 23 children growing in families at social risk which were conducted in 2016–2017. The content and context analysis are performed of the basis of this data. The protection procedures starting with reports to the Department of Child Rights' Protection, case investigations, application of relevant interventions and finally evaluation of help efficiency are reconstructed. The principles of effective child protection distinguished by Eileen Munro has been chosen as the basis of the evaluation and identification of the main barrier to the efficient child protection. It has been identified that the process of practical protection is not centred on the child's problems and needs, but it only focuses on the parents' problems. Children are not sufficiently enabled to participate in their own protection process. Majority of the neglected and abused children are not helped because

they are not listened to and their experiences are ignored, although 5 institutional professionals are "working" with the family. The fragments of social work with child has been found only among the experiences of the children attending Children's Care Day Centres. It can be certainly stated that there is clear lack of services for children. Therefore, it is necessary to strengthen the Children's Day Care Centres, to find possibilities to finance social workers and psychologists to work with children, since only family (adults) centred protection is not effective. It is recommended to improve the training of child care specialists and raise the professional level of those in practice.

Ilona Tamutienė – Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto Viešojo administravimo katedros profesorė, socialinių mokslų daktarė.
E. paštas: ilona.tamutiene@vdu.lt.

Ilona Tamutienė – Doctor of Social Sciences, Professor at the Department of Public Administration, Faculty of Political Science and Diplomacy, Vytautas Magnus University.
E-mail: ilona.tamutiene@vdu.lt.

Straipsnis įteiktas redakcijai 2017 m. gruodžio mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2018 m. vasario mėn.